

РАНКО ДРАГОВИЋ¹
ИВАН ФИЛИПОВИЋ
ЈУГОСЛАВ НИКОЛИЋ

ИСКОРИСТИВОСТ ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКИХ УСЛОВА ЗЛАТИБОРА И ЗЛАТАРА ЗА РАЗВОЈ ЕКОТУРИЗМА И ЗДРАВСТВЕНОГ ТУРИЗМА

Извод: Искористивост туристичких вредности Златибора и Златара у директној је и индиректној зависности од природних услова. Циљ рада је сагледавање општих природних услова и специфичности чије вредности омогућавају планирање рационалне и одрживе туристичке експлоатације. Први део рада усмерен је на анализу природно-географских карактеристика као ресурса екотуризма. Други део се односи на анализу типова времена који одређују параметре здравственог туризма и екотуризма Златибора и Златара, из чега произлази планирање сезонске дистрибуције одређених врста туризма, посебно здравственог.

Кључне речи: екотуризам, здравствени туризам, биоклима, Златибор, Златар.

Abstract: The possibility of tourist values exploitation of Zlatibor and Zlatar is directly and indirectly dependent on natural conditions. The aim of this work is to recognize general natural conditions and specificities the values of which enable planning of rational and sustainable tourist exploitation. The first part of the paper is aimed to the analysis of natural and geographic characteristics as ecotourism resources. The second part deals with analysis of weather types which determine the parameters of health tourism and ecotourism of Zlatibor and Zlatar. Planning of seasonal distribution of different tourism types, especially health tourism, resulted from this analysis.

Key words: ecotourism, health tourism, bioclimate, Zlatibor, Zlatar.

Увод

Као последица негативних трендова у последњих 20 година у пракси се појавио модел туристичког искоришћавања који тежи остварењу брзог профита, погрешном експлоатацијом природних и антропогених вредности. Негативни трендови у туризму Златибора могу се превазићи одговорним туристичким планирањем и применом концепата и принципа одрживости.

Уравнотежен развој туризма Златибора и Златара подразумева усклађеност нивоа искористивости и одрживости природних вредности. Велики рецептивни објекти, попут хотела „Палисад“, „Олимп“, „Југопетрол“ и „Зеленкада“, не могу бити подстицај развоја здравственог, односно екотуризма.

Циљ овог рада је истицање потребе израде новог плана посебне намене који се односи на туристички развој. Приоритет туристичког планирања је развој екотуризма, здравственог туризма и изградња употребљиве и амбијентално усклађене инфраструктуре. Планирањем треба обухватити функционално повезивање

¹Др Ранко Драговић, доцент, Универзитет у Нишу - ПМФ – Одсек за географију, Вишеградска 33, Ниш.
Др Иван Филиповић, ванредни професор, Универзитет у Нишу - ПМФ – Одсек за географију, Вишеградска 33, Ниш.
Др Југослав Николић, научни сарадник, Републички хидрометеоролошки завод, Београд, Кнеза Вишеслава 66.

планинских и бањских туристичких места која су релативно близу Златибора (Прибојска, Височка и Рошка Бања) и њихово обједињавање у туристичку регију са препознатљивим карактеристикама на туристичкој карти Европе.

Природне туристичке вредности

Геолошки и геоморфолошки процеси имају доминатну улогу у формирању геодиверзитета као основног фактора развоја екотуризма и геотуризма (Стојановић В., 2008). **Златибор** се простире у југозападном делу Србије на површини од 1015 km². Захвата веће делове простране Старовлашке висоравни. Пружа се лучно, правцем NW-SE од изворишта Камишне реке до Муртенице на дужини од око 55 km. Правцем SW-NE на дужини од око 25 km Златибор је испресецан раседним линијама. Северне падине (Груда) експонирани су према долини Ћетиње, а јужне према Доброселичкој реци, десној притоци Увца.

Већи део Златибора изграђен је од серпентинитских стена, у спољашњим северним и источним теренима заступљени су плочасти кречњаци различитих димензија и простирања. Главне масе Златибора настале су на прелазу од горње креде ка олигомиоцену, када је највећи део био уравњен и низак. Сама површ са хумовима висине до 120 m настала је флувиоденудационом ерозијом. У току Савске орогенезе Златибор је захваћен тектонским набирањем и издизањем и стварањем антиклинала и релативно дугачких синклинала. На тачкама најснажнијег набирања дошло је до пуцања слојева и стварања посебних блокова одвојених раседима. Издизањем централног дела (златиборска перидотитска маса) до висине од 400 m, створена је класична висораван. У средишњем делу процес издизања је био интензивнији од процеса набирања, те је као коначни резултат добијена заталасана површ (Мојсиловић С., 1978).

Значајан део златиборске висоравни изграђују перидотитске стене које се на површини брзо распадају формирајући резидијални слој дубине од 20 cm до 3 m, у зависности од нагиба топографске површине и локације профила. Испод овог хоризонта налази се слој водопропустљивих стена неуједначене дебљине (од 1 до 15 m). Златибор је флувиоденудациона површ чији је највећи део тектонски издигнут и набран дуж маркантне раседне линије на југу. Облици флувијалне ерозије видљиви су и у горњем току Црном Рзава, Љубишнице и Катуннице. „Геоморфолошки односи на простору Златибора и његове непосредне околине резултат су дејства елувијалног, флувијалног, абразионог, крашког и падинских процеса, чији је развој био условљен геолошком грађом терена (литолошким саставом и склопом), климатским карактеристикама и великим променама климе у квартару, вегетационим покривачем који је најтешње био повезан са климатским фактором и стално присутним неотектонским покретима. Дејством поменутих егзогених процеса формиран је данашњи рељеф Златибора, генетски класификован према процесима који су имали доминантну улогу у морфолошком обликовању терена“ (Менковић Љ., 1996).

На простору Златибора регистрована су и делимично истражена 142 спелеолошка објекта (98 пећина и 44 јаме). Просечна надморска висина таласасте висоравни Златибора износи око 1000 m, где се јасно издвајају купасто узвишење Чигота (1422 m) на главном гребену и Торник (Бандера 1496 m) западно од Чиготе. Између њих на Црном Рзаву формирано је антропогено Рибничко језеро издуженог облика. Брана на Црном Рзаву је подигнута 1971. године у циљу водоснабдевања околних насеља (Ршумовић Р., 1991).

Сложена клима, геотектонски односи и петрографски састав условили су постојање специфичне хидрографске мреже. Воде Златибора припадају сливовима Западне Мораве и Дрине. Развође се пружа од Таре на северозападу, преко Краљевих

вода и Чиготе, до Муртенице на југоистоку. Око две трећине површинских вода припада сливу Дрине. Падине Златибора усмеравају воде, како површинске тако и подземне, према Црном Рзаву, Ђетињи, Увцу и Великом Рзаву. Главна река Златибора је Црни Рзав. Он извире на Чиготи, на 1300 м н.в., и код доњег Вардишта се спаја са Белим Рзавом чинећи Рзав.

Муртеница је геоморфолошки наставак Златибора према Златару на југу. У структури геолошких односа Муртеница се скоро не разликује од средишњих делова Златибора. Значајно је развиће офиолитских стена. У рељефу Муртенице истиче се јединствена површ синусоидног облика, где су мање субхоризонталне површине, настале егзогеним процесима, почев од Дацове превије, преко Свијетњака до Водица, повезане седлима. Са тих површи издижу се врхови висине између 1300 m и 1480 m (Бријач). На северним падинама Муртенице регистровано је више врела, потока и речица. Воде овог дела Муртенице хране Белу реку, која настаје од поточића и врела испод Беле главе (1339 m) и Словића врха (1339 m). Од изворишта тече у правцу северозапада, а између Меког брда (1251 m) и Орловог крша (1240 m) стешњена планинским странама мења правац тока према истоку. Од ове окуке прима већи број потока који теку са стрмих, северних обронака Муртенице (Мргаљ и Присоје). При ушћу у Велики Рзав на око 2 km, долина Беле реке има одлике живописне клисуре. Већи део вода јужних падина Муртенице гравитира Марића реци и Увцу. Мањи потоци настају од већег броја врела испод Беле главе, Словића врха, Рашковог брда (1279 m) и Прла (1319 m).

У току XIX века већи део Златибора био је прекривен шумама у којима је доминирао бор. Од преко 90 постојећих врста бора, на Златибору су заступљене три врсте: бели бор, црни бор и бор муника. Златни бор је варијетет белог или црног бора. Главна визуелна одлика златног бора је боја четине. Око 20% иглица има златно жуто и жуто-зелену боју. Жуте иглице имају краћи век од зелених, а њихова боја се објашњава мутацијом условљеном изненадним генетским трансформацијама (Омановић С., 1937). Шуме бора су немилосрдно крчене због економске вредности као грађевинског материјала, за ширење пашњачких површина за катунско сточарење и за добијање катрана и луча. Нерационална експлоатација се продужила све до половине XX века. Године 1959. републичка комисија је израдила план пошумљавања Златибора. Планирано је да се за две године пошумљавањем обухвати око 9 000 ha. Почетком деведесетих година прошлог века у атару општине Чајетина под шумским земљиштем се налазило око 20 000 ha. Златиборску висораван данас покривају травне асоцијације, а само по ободима фрагментарно се срећу гајеви до неколико стотина стабала углавном белог бора према северним хладнијим експозицијама и црног бора на ксерофилним стаништима. На оптималном размаку између стабала (од 10 до 15 m) бор правилно развија круну, што са туристичког аспекта даје естетску вредност пејзажу. Састојине белог бора (*Pinus silvestris*) развијене су на северним падинама Торника до висине од око 1300 m. Ова састојина површине 12,5 ha - „Рибница“ има статус природног резервата (Мајсторовић Г. 2002).

Једна од основних карактеристика златиборских мешовитих четинарских шума је фитонцидно и фунгицидно дејство. У шумама где доминира бели бор, као у неким састојинама Златибора, у 1 m³ ваздуха има свега 170 јединки бактерија и преко 560 гљивица патогеног порекла. Број бактерија у шумама брезе већи је и до 18 пута (Бунушевац Т., 1973). Познато је да кора јеле, која се на Златибору среће у мешовитим четинарским шумама, лучи материје чија својства неутралишу бактерије дизентерије. У мешовитим шумама у 1 m³ ваздуха има 200-300 бактерија, што је и до 500 пута мање него у 1 m³ ваздуха урбаних простора.

Златар је смештен између Бистрице и Увца на северу и истоку и Милешевке и Лима на југу и западу. Главни планински венац Златара пружа се правцем NW-SE у

облику издуженог правоугаоника површине 108 km² (Јовичић Ж., 1971). Као и Златибор, и Златар је планина средње висине. Већи део Златара има надморску висину између 1200 m и 1400 m, што је значајно са аспекта развоја здравственог туризма. Планинска маса Златара у геолошком, геотектонском, геоморфолошком, хидрографском и биогеографском смислу разликује се од Златибора, али између ове две планине постоје одређене природно-географске сличности. Припада групи планина динарског планинског система, које чине унутрашње Динариде, а према геолошком саставу офиолитском појасу. Већи део Златара изграђен је од јурских седимената, рожнаца, радиоларита, пешчара и глинача (дијабаз-рожначка формација), који су услед интензивне тектонске активности, посебно крајем мезозоика, набрани и издигнути и изнад 1500 m н.в. У северном делу планине распрострањени су спрудни кречњаци доњег и средњег тријаса. На делу непосредно уз највеће проширење Златарског језера и према Новој Вароши значајно је развиће неогених седимента (Ђирић А., 1977).

Највиши врхови Златара (Голо брдо 1626 m, Руњева глава 1412 m, Мала Мерица 1517 m и Велика Мерица 1475 m) издижу се са планинске висоравни у облику гребена. По ободима Златара видљиве су последице флувијалне ерозије и денудације, спирања и јаружања, док је у централном делу планине у прошлости био интензиван процес карстификације. На површинама између 1000 m и 1200 m н.в. констатован је велики број малих тањирастих вртача покривених травном вегетацијом и шикаром.

Реке овог простора су Увац, Бистрица и Лим. Увац настаје од хладних, слабо издашних извора на падинама старовлашког Озрена. Око 5 km северозападно од Сјенице, недалеко од ушћа у Сјеничко језеро, Увац прима највећу десну притоку Вапу и тече у правцу северозапада. Површина слива Увца износи 1334 km², дужина главног тока 119 km, и највећа је притока Лима. На овој реци постоје два већа и једно мање језеро, изграђених за потребе снабдевања електричном енергијом и наводњавања. Сјеничко језеро лежи у подножју Пештерске висоравни на висини од 985 m н.в. у долинским меандрима Увца. Језеро је дугачко 25 km, а у њему је акумулирано око 212 милиона m³ воде. Брана је висока око 110 m, а за њену изградњу је утрошено преко 2,5 милиона m³ грађевинског материјала. Инсталисана снага износи 36 MW, а годишња производња премашује 77 милиона kWh. Златарско језеро је формирано у котлинском проширењу Увца на 880 m н.в. У језерском басену је акумулирано 250 милиона m³ воде (Станковић С. М., 2000). Највећа дубина Златарског језера износи 75 m, што је после Ђердапског највећа дубина вештачких језера у нашој земљи. Инсталисана снага хидроелектране „Кокин брод“ износи 20 MW. Ток Увца у правцу северозапада поново је успорен браном где је између Голих брда и Пољане формирано Радоињско језеро, треће вештачко језеро на Увцу. Радоињско језеро је са хидроенергетског становишта значајно, јер се његове воде користе као компензација за хидроелектрану „Бистрица“. Гравитациони транспорт воде из језера прво води кроз тунел дужине око 7,8 km, а онда путем два цевовода дужине по 1234 m снабдева хидроелектрану „Бистрица“. Укупни пад износи 377 m, што ствара довољан притисак за рад електране (Станковић С. М., 2000). Према стратегији Института „Јарослав Черни“ о коришћењу вода реке Рзав и превођења вода Увца и Лима, у плану је изградња још једног вештачког језера на Увцу - „Клак“ и тунела са цевоводима „Потпећ-Клак“. Језеро Клак ће се настављати на Радоињско језеро.

Сјеничко и Златарско језеро су дефинисани као неискоришћени туристички ресурси и комплементарна туристичка вредност ширег оквира Златара. Језера су захватили процеси инверзне еутрофикације и ширења травне вегетације од обала ка центру. Овим процесима се смањује садржај кисеоника у води, мења хемијски и биолошки састав и помера обалска линија (Чомић Љ., 2003). „Интересантан је пример сливног подручја акумулације "Златибор" на Црном Рзаву. Површина

аккумуляције "Златибор" износи око 90 km². Специфичност аккумуляције је да преко 85 % геолошке подлоге њеног сливног подручја чине серпентинити и харцбургити јурске старости, који припадају златиборском перидотитском масиву, а који могу бити значајни носиоци минералних сировина: гвожђа, хрома, мангана, никла, магнезита и слично. На топографском сливном подручју нису регистрована лежишта минералних сировина, што не значи да их нема, али је геолозима позната чињеница да ових лежишта има у суседном, непосредном, сливном подручју. Зато овакве локације могу бити проблематичне за изградњу акумулација за водоснабдевање“ (Николић З., 2007).

Биљни свет Златара условљен је климом, која одговара развоју фригориџилних и мезоџилних шума, пашњака и ливада, геолошком подлогом и смеђим кречњачким и лесивираним земљиштима. Укупна површина под шумама је 52,19%, од чега више од половине чине високе производне шуме (Матовић Б., 2005). Под пашњацима је око 24,31%, док ливаде чине 15,45% површине Златара. Највеће шумске површине сачињавају густе састојине мешовитих лишћарско-четинарских, мешовитих четинарских и чисто смрчевих шума. Мешовите четинарске (смрчево-јелове) састојине распрострањене су углавном у источном делу Златара. На примеру Златара се не могу констатовати природне закономерности вертикалне шумске зоналности. У нижим претпланинским просторима заступљене су шуме храста, граба, брезе, јавора и букве, а на влажним просторима око речица и потока уске обалске шуме јове, брезе и врбе. На висинама између 600 m и 800 m постоје локалитети са чистим буковим састојинама, али се до висине од око 1100 m јављају у заједницама са јеловим шумама. Од укупних површина процентуални однос је 78% према 22% у корист четинара. Акцијама пошумљавања средином прошлог века обухваћено је око 400 ha, што је дало вишеструке позитивне еколошке ефекте. На контролисаним парцелама су вршена истраживања која показују да се на Златару мешовите смрчево-јелове шуме оптимално развијају због различитих потреба за светлошћу и морфолошких одлика кореновог система, који се развија у различитим педолошким хоризонтима (Матовић. Б., 2006). Шуме Златара имају велики биоклиматски значај. Повећавају садржај кисеоника у ваздуху и смањују присуство суспендованих и ресуспендованих аеросола. Шума умањује температурне амплитуде ваздуха, а изненадна висока колебања температуре ваздуха негативно утичу на здравствено стање човека смањеног имунитета. Мешовите састојине на Златару смањују брзину југозападног ветра и спречавају прекомерни губитак ваздушне влаге.

Клима – фактор развоја здравственог туризма

У јеку дискусија о климатским променама, важно је подсетити да се поуздане промене вредности климатских елемената могу утврдити тек после посматрања и мерења у оквиру минималног периода од 30 година. На примеру Златибора и његовог непосредног окружења регистроване су незнатне промене вредности главних климатских елемената, те се не може говорити о већим климатским деформацијама. У последњих неколико година можемо констатовати да су лета нешто топлија него у ранијем периоду, али с обзиром на цикличност температура у дугогодишњем низу, те промене се не разликују много од просечних вредности ранијих тридесетогодишњих периода.

Смештене на правцу кретања и судара маритимних ваздушних маса које долазе са југа и југозапада и континенталног ваздуха северних простора, геоклиматски положај планинског низа Златибор-Муртеница-Златар има специфичне климатске карактеристике. Оне се према биоклиматским критеријумима манифестују кроз умерену измену временских стања, где се у већој мери испољава дејство једног или два климатска елемента (Анић Б. 1970). Такав режим је заступљен у три годишња

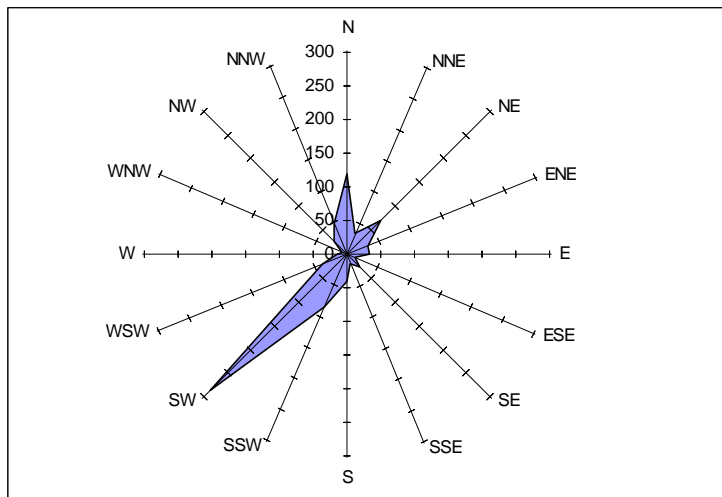
доба, док се стабилни временски периоди успостављају у току лета. Честе, али умерене промене временских стања на Златибору и Златару условљене су регионалном циркулацијом атмосфере изнад Јужне Европе, конфигурацијом рељефа и структуром и покривеношћу вегетацијом Старовлашке висоравни и планинских форми по њеним ободима.

Вредности релевантних климатских елемената сврставају овај простор у климатске зоне са израженим карактеристикама субпланинске и планинске климе.

Са становишта здравственог туризма и екотуризма, вредности и режим климатских елемената одређују сезонску дистрибуцију броја туристичких долазака и ноћења.

Златибор и Златар се налазе у средње-висинској планинској климатској зони. На основу вредности и режима доминантних климатских елемената, у току године се успостављају и смењују различита временска стања или типови времена. Они су значајни са аспекта успостављања и трајања биклиматског комфора. У току пролећа на Златибору се смењују три типа времена.

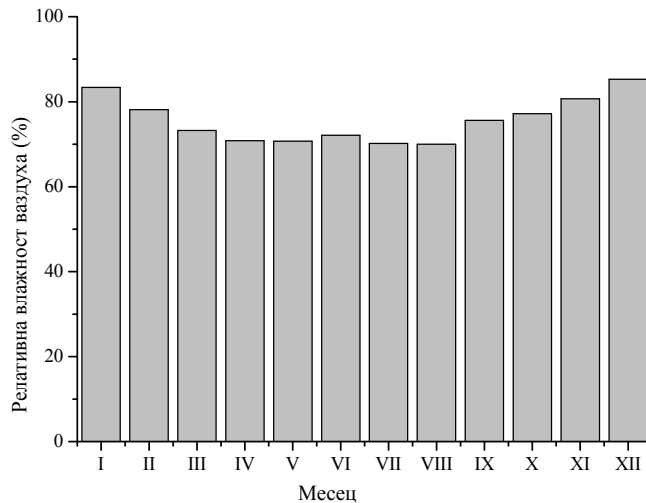
Ветровито и кишовито време карактеристично је за први пролећни период. У марту и у првој половини априла појачан је интензитет и честина југозападног ветра (око 4,9 m/s) и расте температура ваздуха. Релативна влажност ваздуха се смањује, што утиче на повећање количине кисеоника у јединици запремине ваздуха.

Слика 1. Честина ветра на Златибору у промилима за период 1987 – 2006 (Извор: РХМЗ Србије)

Другу половину априла и прву половину маја карактеришу *кишовито време*, слабљење ветра, мање опадање релативне влажности ваздуха, повећање количине падавина и раст температуре ваздуха. У овом периоду температура ваздуха се не јавља као доминантан климатски елемент, већ као модификатор типа времена. Тада је индекс охлађивања телесних површина висок, а енталпија ниска. Вредности ових параметара повољно утичу на пацијенте који имају тегобе узроковане измењеним функционисањем штитне жлезде и пацијенте чије тегобе нису у директној зависности од болести срца и крвних судова и тегоба узрокованих остеопорозом (Ђукановић Д., 1999). Нагле промене могу имати негативно дејство на пацијенте са поремећеним механизмом телесне компензације температуре и влажности, којим би се прилагођавали честим временским променама. Са друге стране, честе али спорије

промене временских стања, које су карактеристичне за Златибор у овом периоду, својим седативно-подражајним дејством позитивно утичу на поједине групе пацијената који се налазе на рехабилитацији. На тај начин се организам стимулише на размену материје и убрзавање метаболичких процеса. И поред честих продора ваздушних фронта који могу негативно да утичу на организам ослабљеног имунитета, на Златибору, осим појединих тегоба нема интензивнијих негативних реакција. У току пролећа циклонска активност изнад Златибора и Златара нема одлике аperiodичности, те се код већине туриста на опоравку после одређеног времена успоставља способност физиолошке адаптације. Пролећни периоди на Златибору и Златару са здравствено-туристичког аспекта имају велики значај јер су тада најмања аеросолна загађења која се преносе циркулацијом ваздуха из загађених средина.

Слика 2. Просечне месечне вредности релативне влажности ваздуха на Златибору за период 1987 – 2006 (Извор: РХМЗ Србије)

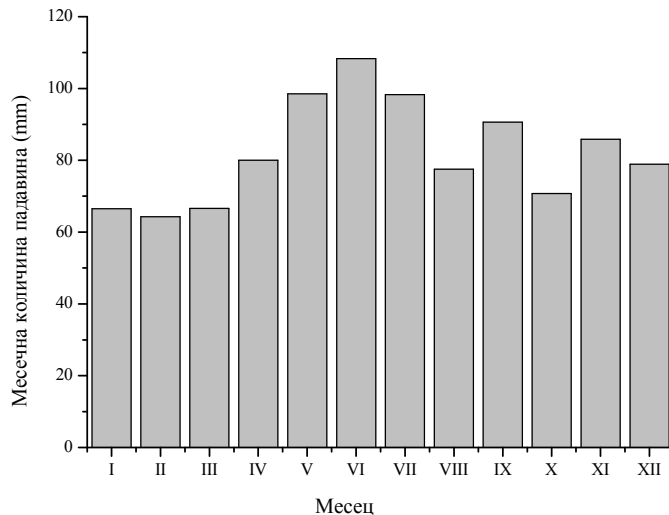
Умерено-топло и кишовито време - јавља се у другој половини маја и продужава се на цео јуни. Температура ваздуха бележи континуиран раст, количина падавина и влажности ваздуха је повећана, а учесталост и интензитет ветра је у опадању. У мају и јуну излучи се највећа количина падавина, изнад 100 mm. Крајем периода циклонска активност је у незнатном опадању, измене временских стања су још увек заступљене, али је њихова учесталост мање изражена. И поред веће количине падавина вредности релативне влажности ваздуха нису превисоке, нема спарине, а слаб ветар делује освежавајуће, уз адекватну одећу (одећа од памука и тканине од вуне или кострети од кашмирске козе штите од претераног охлађујућег дејства ветра на кожу и губљења телесне температуре и влаге). Познато је да се квалитетна вунена влакна понашају као терморегулатор, а због садржаја одређених киселина у мастима вуна спречава развој и размножавање бактерија и гљивица, те има и антибактерицидно дејство.

У другом и трећем периоду на Златибору и Златару се успостављају дужи интервали пријатног биоклиматског осећаја за већину туриста са здравственим тегобама, јер је ритмичност успорена, а климатски елементи су у повољнијем односу.

У току два летња месеца доминира *топло време са мало падавина и slabим ветром*. Овај тип времена је у вези са успостављањем летњег антициклона изнад већег дела јужне Европе. Температуре су изнад 15°C. Период топлог времена траје

током целог јула и августа. Повремено се дешавају продори хладних фронта који доносе пљускове и освежење.

Јесењи и рани зимски период је означен са три типа времена. *Кишовито и топло време* карактеристично је за другу половину септембра. Температура вазуха је за око 3°C виша него у августу, али је повећана и количина падавина. Септембар је најкишовитији јесењи месец. Већа количина падавина јавља се као последица циклонске активности изнад северног Медитерана. Појава снежних падавина је последица утицаја истог фактора у осталим јесењим месецима. Климатске промене у првом јесењем периоду углавном нису нагле, те доприносе режиму биоклиматске адаптације туриста са одређеним здравственим тегобама (Ђукановић Д., 1999). Након престанка кише ваздух је чистији, већа је концентрација негативних јона, што позитивно утиче на туристе који из здравствених разлога посећују Златибор и Златар. У њему су незнатне концентрације суспендованих честица и штетних аеросола, а широко распрострањене травне површине хигијенски делује на слој ваздуха изнад површина, спречава појаву прашине и обогаћује ваздух цветним и шумским мирисима. У првој половини октобра на Златибору и Златару температура ваздуха незнатно опада (дешавају се и осцилације температуре), док је у другој половини пад температуре ваздуха континуиран (крајем октобра температуре ретко прелазе 9°C), количина падавина, интензитет и брзина ветра се повећавају.

Слика 3. Месечне количине падавина на Златибору за период 1961 – 2006
(Извор: РХМЗ Србије)

У тим климатским условима у првој половини новембра време постепено прелази у *свеже и влажно са појачаним интензитетом југозападног и јужног ветра*. У току целог новембра и децембра успоставља се трајно ветровито, прохладно и хладно време.

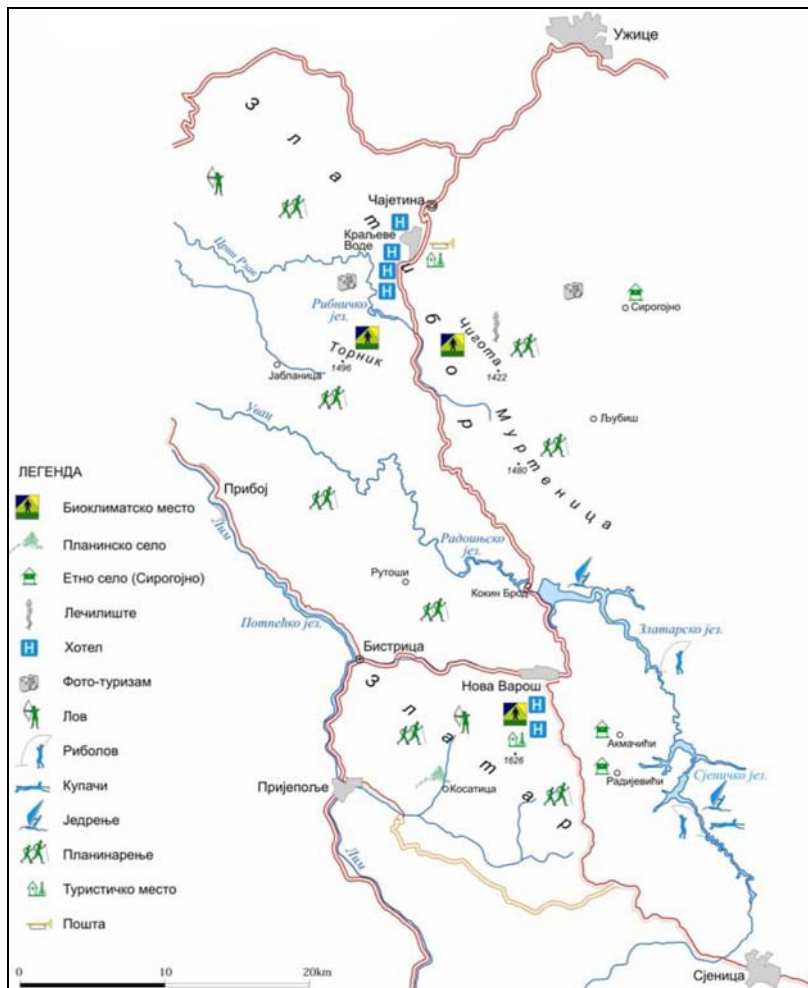
Влажно, свеже и ветровито време. Влажност ваздуха у децембру и јануару је висока, просечна температура је око -2° С, а ветар са просечном брзином од 4,4 m/s доноси падавине (киша, суснежица и снег) из правца југозапада. Влажан и хладан ваздух може да проузрокује назеб, али не представља повољан амбијент за стварање и ширење микроорганизама и инфекција.

Здравствена рехабилитација и превентива постају све значајније категорије туризма, а режим биоклиматских параметара на Златибору и Златару одговара здравствено-рекреативним потребама туриста (Пецељ М., 2007).

Периоди наглих температурних осцилација мање су изражени на Златару него на Златибору због већег процентуалног учешћа шумских заједница и њиховог биоклиматског дејства на локацијама здравствене рехабилитације.

Повољности за развој сеоског туризма

Сеоски туризам у Европи последњих година бележи афирмацију у смислу броја посетилаца и броја ноћења. Тражња за сеоским амбијентом подразумева смештај у приватним сеоским кућама, на фармама и у малим породичним хотелима (Тодоровић М., 2007). Осим класичног планинског, спортско-рекреативног туризма, на Златару се у новије време промовише и развија туризам на селу као категорије екотуризма.

Слика 4. Туристичка карта Златибора и Златара

На златарској површи и падинама смештено је више сеоских насеља полуразбијеног типа у којима се одвија свакодневни живот становништва

интересантан са становишта екотуризма. У селима Златара постоје оптимални природни и етнографски предуслови за развој и афирмацију екотуризма на селу. Села Акмачићи, Комарани, Вилови, Радијевићи, Бискупићи и Косатица су села динарског типа са доминантним ливадским и пашњачким сточарењем и екстензивним ратарством на малим површинама. Села на северним и североисточним падинама Златара садрже оптималне предуслове за рекреацију и боравак. Благо нагиби, густе шуме са пропланцима, ливаде, потоци и извори, пружају могућност рекреирања, камповања или фото лова на белоглаве супове. Са источних падина пружа се поглед на Сјеничко језеро, брану и хидроелектрану „Увац“, као комплементарну вредност екотуризма Златара. Реализацијом пројекта у оквиру студије која се односи на изградњу купалишта на Златарском језеру² отвара се могућност брзог развоја сеоског екотуризма. За екотуризам је значајно да туристи могу да уживају у сеоском амбијенту, тишини или звуковима природе (жубор потока, зов птица и ливадских инсеката), или да сами учествују у свакодневним активностима локалног становништва (сакупљање сена, исхрана домаћих животиња, припремање домаће хране, прикупљање лековитог биља и ливадског воћа). Села на обронцима Златибора и Златара, која су задржала традиционални начин живота и гостопримљивост, могу се валоризовати за потребе развоја екотуризма. У понуди специјалитета домаће кухиње Златара посебно су цењена традиционална јела од хељде. Сухомеснати производи од говеђег меса и домаћи кајмак и сир препознатљиви су специјалитети у гастрономској понуди Златибора. У неким селима на североисточним падинама Златара Туристичка организација „Златар“ је започела процес категоризације сеоских домаћинстава за пријем и боравак туриста. Неопходно је да се категоризација и стандардизација изврши у складу са принципима екотуризма који ће бити део плана развоја екотуризма Златара.

Значај здравствено-туристичких објеката

Специјална болница за рехабилитацију „Златар“ Нова Варош је здравствено-туристички објекат од већег регионалног значаја. Подигнута је на висини од 1235 m, окружена густим четинарима и ливадама. Објекат је изграђен на локацији где се мешају утицаји континенталне и медитеранске климе модификоване микроклимом шума и ливада. Тако се испољава благо подражајно и седативно дејство на пацијенте који имају тегобе проузроковане високим крвним притиском и срчаним сметњама. Капацитет центра је 300 лежачева, а у већем делу године бележи висок степен попуњености. Осим смештајних елемената, центар располаже лабораторијом за функционалну дијагностику и два специјализована кабинета (кабинет за кардиологију и физикалну медицину и рехабилитацију). Санаторијум располаже и рекреативно-забавним садржајима значајним за одмор и рехабилитацију. Затворени базен, спортски терени, теретана, билијар клуб и други забавни садржаји пружају гостима могућност за потпуну рехабилитацију и опоравак од стреса.

Институт за штитасту жлезду „Чигота“ је једина здравствена установа те врсте на простору централног Балкана, специјализована за дијагностику, лечење и рехабилитацију обољења штитасте жлезде. Институт „Чигота“ се бави и проблемом гојазности, посебно код популације основношколског узраста (Мијаиловић М., 2000). Институт функционише кроз рад служби које су међусобно координисане: служба за стационарно лечење, амбулантно-поликлиничка служба, служба нуклеарне медицине, служба физикалне медицине, служба за научно-истраживачки рад и кабинет за

² Пројекат Привредне коморе Србије: Изградња купалишта на Златарском језеру. Студија одрживог развоја Општине Нова Варош за период 2007-2011. године.

правилну исхрану и рекреацију (Соколовић М., 2000). У Институт долазе и пацијенти који се лече од других обољења. Све чешће долазе и пацијенти са ендокриним, респираторним, кардиоваскуларним и хематолошким тегобама. Рехабилитациони третман за пацијенте оболеле од хипертиреозе подразумева индивидуално ангажовање лекара и медицинских сестара уз стални надзор и анализу ефеката процедуре рехабилитације. На Златибору је 2004. године боравило 83 191 туриста, који су остварили 343 605 ноћења. Учешће Златибора у укупном промету туриста на нивоу целе земље износи 5,2 %, што га сврстава на пето место. Страни туристи су остварили промет од 17 542 ноћења, односно 2,1% укупног броја ноћења у Србији, што показује стагнацију туристичког промета.

Правци примене усклађених принципа екотуризма

Према Међународном друштву за екотуризам – The International Ecotourism Society (TIES) екотуризам је дефинисан као „одговорно путовање у област природе, којим се чува животна средина и одржава благостање локалног становништва“ (Buckley R., 2002). Туризам на Златибору и Златару почиње интензивније да се развија крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година XX века. Планови који су тада стварани подразумевали су изградњу великих рецептивних објеката средње вредносне категорије. Циљ је био да се омогући зимовање, летовање и климатско лечење и рехабилитација за већи број, углавном домаћих туриста. Омогућено је великим државним компанијама, којима туризам није примарна делатност (нафтна индустрија), да граде и поседују рецептивне објекте за своје раднике, а касније и у циљу зараде. Уместо туристичког места на Златибору је настао тип насеља чија је основна функција туризам, без адекватног планског развоја и контроле, и које одудара од природног амбијента. Дивља градња и урбанистички хаос умањили су туристичку привлачност Златибора. Кроз последњу декаду XX века у централном делу насеља ничу објекти брзе хране, ресторани и барови без адекватних хигијенско-техничких и санитарних услова, просторног и физиономског реда. У центру су зелена и бувља пијаца, велики паркинг, луна парк и спортски терени. У једном делу насеља изграђени су апартмани који одговарају природном амбијенту Златибора (апартманско насеље Краљеви конаци), што може послужити као ембрион за покретање позитивних урбанистичких и архитектонских процеса у туризму овог простора.

Будућност развоја туризма Златибора и Златара лежи у принципима екотуризма и биоклиматским специфичностима. За одрживи развој туризма Златибора и Златара неопходна је примена принципа и правила која су оригинална, али усклађена са препорукама TIES-а, као и истицање значаја одговорног односа туриста према природним вредностима ограниченог капацитета обновљивости (Epler W., 2002).

Главне регионалне смернице дефинисане на међународно заснованим принципима екотуризма, а које воде стабилном и оптималном развоју туризма на примеру Златибора и Златара су:

- активности туристичких организација на заштити и унапређењу геодиверзитета златиборске и златарске висоравни (пећина и јама, извора, речне долине Увца, речног система Рзава, Милешевке и Лима и лимнолошких објеката);
- истицање значаја заштите и унапређења разноврсности травних асоцијација златиборске и златарске висоравни (обновљива експлоатација лековитог и ароматичног биља и ливадског воћа);
- очување и унапређење разноврсности фригорифилних и мезофилних шумских заједница и повећање засада мешовитих дрвенастих врста. Акције планског пошумљавања треба да обухвате учешће туриста, једног од основних принципа одрживости;

- утврђивање оптималног обима туристичке експлоатације (број туриста и ноћења и сезонска дистрибуција);
- утврђивање границе експлоатације делимично обновљивих и необновљивих природних ресурса;
- етнографска одрживост - неговање традиционалне сеоске културе, обичаја и ношње, те њихово објективно презентовање (на златиборској висоравни у прошлости није било типичних села, већ су постојала катунска насеља сточара који су овде боравили у току летње половине године);
- у заштити и презентовању вредности екотуризма Златибора и Златара учествују стручњаци и локално становништво – принцип компетенције и инклузије;
- утврђивање оптималног односа одрживог туризма и нивоа комерцијалних добити (одређивање дозвољеног нивоа и обима економске експлоатације туристичких ресурса);
- унапређивање маркетинга намењеног двома циљним популацијама:
 - а) туристима са здравственим тегобама (циљ - превенција, рехабилитација и активна биоклиматска терапија)
 - б) екотуристима (уживаоцима у амбијенту природе и туристима као активним чуварима природних вредности);
- истраживање усмерено на идентификовање, утврђивање и отклањање главних недостатака у управљању, вредновању и заштити туристичких вредности.

Специфични принципи и смернице развоја екотуризма и здравственог туризма Златибора и Златара произлазе из усвојених принципа садржаним у документима Међународног програма за заштиту животне средине (United Nations Environment Programme – UNEP) (Epler W., 2002).

Примарни значај у туристичком планирању треба да имају сеоски туризам (у оквиру екотуризма) и здравствени туризам. Планирање треба да омогући развој здравственог туризма, а не изградњу санаторијума, јер се овакав вид показао као нефункционалан и неуспешан на примеру Алпа. У домену здравственог туризма Златара оваква искуства нису анализирана и досадашњи хотелско-лечилишни комплекс „Златар“ добио је статус специјалне болнице. Прелазак са туристичко-лечилишне и рехабилитационе на санаторијумску функцију дугорочно ће имати негативне ефекте на промет и дистрибуцију туриста.

Закључак

Златибор и Златар су планине чије се природне и антропогене вредности не експлоатишу у складу са општеприхваћеним принципима садржаним у документима Међународног друштва за екотуризам.

На основу анализе природне средине, посебно климатских и биогеографских вредности, Златибор и Златар дефинишемо као планинску регију, мањег таксономског ранга, од значаја за развој екотуризма. Досадашњи развој туризма, посебно Златибора, донео је низ негативних последица по животну средину и туризам, те је неопхона израда новог плана посебне намене. Нов приступ подразумева трансформацију од класичног туризма са изразито комерцијалним очекивањима у екотуризам и здравствени туризам.

Основу туристичких планова чине домаћи принципи екотуризма засновани на међународно прихваћеним принципима. Применом смерница и принципа екотуризма успостављају се кључни механизми за отпочињање процеса међународне сертификације екотуризма Златибора и Златара.

Литература

- Ршумовић, Р. Милојевић, М. Лазаревић, М. (1991). Златибор-географска студија. Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука, књига 100. Београд.
- Менковић, Љ., Кошћел, М. (1996). Геоморфолошке карактеристике Златибора. Београд> Посебна издања Геоинститута, 82
- Стојановић, В., Стаменковић, И. (2008). Геотуризам у структури савремених туристичких кретања. *Гласник српског географског друштва LXXXVIII (4), 53-58.*
- Станковић, С. М. (2000). *Језера Србије – лимнолошка монографија*. Београд: Српско географско друштво..
- Чомић, Љ., Ђурчић, С., Остојић, А., Милошевић, С. (2003). Преглед хидробиолошких истраживања акумулационих језера у Србији. Зборник радова Конференције „ Заштита вода 2003“, 47-52. Београд.
- Николић, З., Ристић, Р. Николић, Ј., (2007). Утицај геосредине сливног подручја на квалитет воде акумулације за водоснабдевање. Зборник радова са Међународне конференције, 16-19 октобар, Тара. Савез инжењера и техничара Србије, Инжењерска комора Србије, Рударско-геолошки факултет, ЈКП Водовод и канализација, 87-92. Београд.
- Омановић, С. (1937). Златни бор. Шумарски лист 1. Хрватско шумарско друштво, Загреб.
- Матовић, Б. (2006). Карактеристике мешовитих састојина јеле и смрче прашумског типа на Златару. Зборник радова Газдовање шумским екосистемима националних паркова и других заштићених подручја. Јахорина – НП Сутјеска, стр. 579-587.
- Јовичић, Ж. (1971). Могућности за развој туризма Златара. Зборник Географског завода, св. XVIII, Београд.
- Банушевац, Т. (1973). Улога зелених површина у мелиорацији неповољних услова средине насеља Србије. Зборник радова Човек и животна средина у СР Србији. Глас, Београд, стр.368-388.
- Анић, Б. (1970). Одређивање времена ваздушних купки у климатотерапији. Зборник радова са VIII Саветовања климатолога Југославије. Златибор, СХМЗ, Београд.
- Радиновић, Ђ. (1968). Анализа времена. Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд.
- Ђукановић, Д. (1980). Клима Титовог Ужица и околине. Скупштина општине и СИЗ за управљањем грађевинским земљиштем, Титово Ужице.
- Ђукановић, Д. (1999). Метеоролошка активност у здравственој заштити човека. Зборник радова „Метеоролошки подаци – национално благо“, Републички хидрометеоролошки завод Србије. Београд- Врњачка Бања.
- Дуцић, В., Анђелковић, Г. (2004). Климатологија – практикум за географе. Географски факултет, Београд.
- Тодоровић М., Бјељак Ж.. (2007). Основа развоја руралног туризма у Србији. *Гласник српског географског друштва LXXXVII (1), 135-148.*
- Станковић, С.М. (1989). Туризам у Југославији. Новинско-издавачко предузеће Туристичка штампа, Београд.
- Соколовић, М. (2000). Физикална медицина и рехабилитација. *Гласник Института за ититасту жлезду и метаболизам „Златибор“, бр. 1, 11-12*
- Мијаиловић, М. (2000). Физикална медицина и рехабилитација. *Гласник Института за ититасту жлезду и метаболизам „Златибор“, бр. 1, 19-21*
- Пецељ, Р. М., Милинчић, М., Пецељ, М. (2007). Биоклиматска и екоклиматска истраживања – правци развоја. *Гласник Српског географског друштва LXXXVII (2), 199-210*
- Плешко, Н. (1996). Повезаност времена и неких болести. (Бранка Пензар уредник) Метеорологија за кориснике Школска књига д. д., хрватско метеоролошко друштво, Загреб, стр. 58-62
- Павловић, М., Живковић, Д. (2001). Географски аспекти развоја привреде у Новој Вароши. Монографија Нововарошки крај – антропогеографска проучавања, стр. 82 – 92.
- Мајсторовић, Г., Мајсторовић, В. (2002). Златибор – културно-туристички водич. Београд: Интерсистем.
- Epler, W. (2002). Ecotourism. *Principles, Practices & Policies for Sustainability*. Paris: United Nations Environment Programme (UNEP).
- Buckley, R. (2002). World Ecotourism Summit 2002. *Journal of Ecotourism. Conference Report*, 1 2008-210.
- Epler, W., Gatz, F. A. and Lindburg, K. (1991). The Ecotourism Society. An Action Agenda. IN *Ecotourism and Resource Conservation: A Collection of Papers, Vol 1*. Selected papers from 1st International Symposium: Ecotourism, April 17-19, 1989, Merida, Mexico and 2nd International Symposium: Ecotourism and Resource Conservation, November 27- December 2, 1990, Miami Beach, Florida. Kusler, Jon A., ed., pp. 75-79.
- *** Мојсиловић С., Баклајић Д., Токовић И., Аврамовић В. (1978). Тумач за Основну геолошку карту ОГК СФРЈ, лист Титово Ужице 1:100 000. Завод за геолошка и геофизичка истраживања, Београд.
- *** Ђирић А., Обрадовић З., Новковић Д., Попевић А., Карајичић Љ., Јовић Б., Сердар Р. (1977). Тумач за Основну геолошку карту (ОГК) СФРЈ, лист Пријепоље 1: 100 000. Савезни геолошки завод (СГЗ), Београд.
- *** (1961-2006). Метеоролошки годишњаци. Републички хидро-метеоролошки завод Србије Београд.
- *** (2005). Туристички промет 2004 године. Статистички преглед Републике Србије. Републички Завод за информатику и статистику, Београд.

- *** (2006). Стратегија одрживог развоја Општине Нова Варош за период 2007-2011.године, Нова Варош.
- *** (2000). Хидросистем Лим-Западна Морава. Студија коришћења вода реке Рзав са превођењем вода Увца и Лима. Институт са водопривреду „Јарослав Черни“, Београд.

RANKO DRAGOVIĆ
IVAN FILIPOVIĆ
JUGOSLAV NIKOLIĆ

Summary

POSSIBILITY OF EXPLOITATION OF NATURAL AND GEOGRAPHIC CONDITIONS OF ZLATIBOR AND ZLATAR FOR THE DEVELOPMENT OF ECOTOURISM AND HEALTH TOURISM

The application of principles and directives of ecotourism at the mountain tourist area of Zlatibor and Zlatar involves several activities. Analysis of the environment enables definition of specific regional principles of ecotourism and health tourism.

In order to define regional principles and directives documents published by UNEP from which directives of the development of rural tourism in the frame of ecotourism arises were used. The second direction imbued with rural tourism is improvement of health tourism by systematic planning based on analysis of bioclimate characteristics.

There is a demand for a new approach to tourist planning which will enable the realization of aims, directives and principles of ecotourism. Based on systematic analysis it could be possible to obtain both a model of distribution of tourists and optimum exploitation of natural resources and orientation to the development of only sustainable categories of tourism.